

רחל שרעבי סינקרטיזם והסתגלות – המפגש בין קהילה מסורתית ובין חברה סוציאליסטית. תל-אביב: צ'ריקובר, 2002. 277 עמודים.

ספרה של ד"ר רחל שרעבי, מאוניברסיטת בר-אילן וממכללת אשקלון, מהווה תרומה מקורית ומחדשת לחקר ההיסטוריה החברתית של היישוב היהודי הכפרי בארץ-ישראל לפני הקמת המדינה. בד בבד הוא מהווה ניסוי מרתק למדי בבחינת גורלו של ניסיון התיישבותי מסוים על רקע מודל סוציולוגי מכליל, הוא מודל הסינקרטיזם (Syncretism). ספרה של שרעבי עוסק במקרה הפרטי של מושב-העובדים רביד (שם בדוי), שנוסד בשנת 1934 בעמק חפר. המושב נוסד על-ידי חברי התאחדות התימנים שאיוו לעצמם התיישבות חקלאית, ועל-מנת לזכות ב"משבצת" התיישבותית, בתקציבים ובמכסות של מים וייצור, נטלו על עצמם את צורת ההתיישבות "הקלסית" של מושב-עובדים, על כל המשתמע מכך לגבי עקרונות המושב והתאגדותו.

הספר מוקדש איפוא לקורותיו של המושב התימני, שחבריו היו אמונים, מחד גיסא, על מסורת ושמירת מצוות ועל דגמים מסורתיים של מיצב ומשפחה, ומאידך גיסא, התחייבו לסגל לעצמם עקרונות חיים שגובשו על-ידי החברה הפועלית של ארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה.

המחברת מניחה כי על פניו נוצר כאן רקע המזמין "עימות אידיאולוגי בלתי-נמנע" בין "החברה היישובית" לבין עולי תימן המתיישבים ברביד. על-מנת להציג את העימות האינהרנטי הזה, בחרה כאמור המחברת במודל הסינקרטיזם.

הסינקרטיזם מקובל במחקרי תרבות, בעיקר בחקר התפשטות ותפוצתן של דתות ומסורות, ובמידה רבה גם בחקר של חברות מסורתיות הנפגשות עם כוחות חדשים שונים ומוזרים להן. למשל, מפגשן של חברות אפריקאיות ואסייתיות עם הנצרות או האסלאם ושליחיהם, או עם כוחות כלכליים ופוליטיים המייצגים מודלים מודרניים מבחינה טכנולוגית או חברתית ותרבותית, טומן בחובו אפשרויות שונות של התייחסות-גומלין: התנגשות, עימות, סכסוך, יצירת מערכות מקבילות שאינן נפגשות, וגם סינקרטיזם. סינקרטיזם בהקשר זה משמעו מיוזג או אימוץ של חלקים ומקטעים מן החדש ויצירת דגם מעורב של המסורתי והחדש גם-יחד. אין מדובר באינטגרציה מאוזנת ומושלמת, כי אם בהסתגלות לערכים או למנהגים מסוימים, עיבודם, הטמעתם ומתן ביטוי ייחודי ברצף שבין המסורתי לחדש.

החוקרת דנה ארוכות במושג "סינקרטיזם" ובשימושו הסוציולוגיים והאנתרופולוגיים במפגש שבין חברות מסורתיות באפריקה, באסיה ובדרום אמריקה לבין כוחות חדשים, אירופיים בעיקרם, וכן במפגש בין כוחות שזרמו בין היבשות הללו (למשל, בעקבות הגעת סינים לקניה). המחברת מאמצת איפוא את הסינקרטיזם בניסיון להציע חידוש מחקרי ביחס למודלים שהוצעו בעבר על-ידי הסוציולוגים הישראליים במחקרי הגירה, קליטה והתיישבות בישראל. כך, "המודל הפונקציונלי" נוצל למתן הסברים – ולקביעת מדיניות – בכל הקשור לקליטת העולים, להסתגלותם לנורמות החדשות ולשינויים העוברים עליהם, תוך אימוץ "תפקידים" חדשים במערך שנוצר. גם מודלים מעודנים יותר, כגון המודל של "שינוי והמשכיות" סטרוקטורליסטיים או המודל של השפעה הדדית, לא חרגו לטענתה מן הפרדיגמה הבסיסית של פונקציונליזם, ששירתה נאמנה את אידיאל

"כור-ההיתוך" והממלכתיות של שנות החמישים. יתר על כן, גישותיהם של הסוציולוגים לא השפיעו רק על ספרות המחקר; בשל מעורבותם בעשייה עצמה, ובעיקר במושבי-העולים, הושפע מגישתם זו גם הטיפול בהיבטים החברתיים של התיישבות ההמונים בשנים אלה.

שרעבי מציעה איפוא לא להשתמש במודלים הישנים, ואף לא באלה הפוסטמודרניים או הניאו-מרקסיסטיים, שכן אין ביכולתם לתאר נאמנה את התנגשות הערכים שהתרחשה בקרבם של העולים המתיישבים בין המסורת לבין החדשנות הטמונה בערכי "הסוציאליסטיים" של מושבי-העובדים. את אשר התרחש במציאות של רביד ועמק חפר בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים היא מנסה על-כן לצקת אל המודל הסינקרטי.

לשם כך שרעבי מנצלת מתודות חקירה מגוונות, ביניהן שימוש מסיבי בחומר ארכיוני, ראיונות עם מתיישבים בני שני הדורות הראשונים ליישוב, וחומר משני הקשור לתולדות ההתיישבות וליצירת "מושבי-העובדים".

אכן, ייחודי מאוד היה בשעתו רביד כאשר עלה על הקרקע בשנת 1934 כחלק ממאמצי ההתיישבות בעמק חפר, בהיותו אחד היישובים התימניים הראשונים שהוקמו בצורת מושב-עובדים. קודם לכן שוכנו עולי תימן בשכונות חקלאיות ליד מושבות ותיקות (כגון נחליאל, שעריים, מחנה-יהודה).

התאחדות התימנים סברה שאין להפלות את חברה המשתקקים ליישוב כפרי עצמאי, גם אם היא כפוף לעקרונות קואופרטיביים ולכללים שנוצרו על-ידי חברה שונה בערכיה ובמוסכמותיה. לאחר מאמצים רבים עלה בידיהם לשכנע את המוסדות החקלאיים להקצות נחלה גם לבני עדתם בפסיפס היישובי שנוצר בעמק חפר, שכלל צורות התיישבות שונות וזרמים יישוביים מגוונים.

אולם העקרונות של מושב-העובדים נהפכו במציאות אחד לאחד לאבן-נגף, נוסף על תחושת קיפוח מתמדת שליוותה את בני רביד בכל הקשור להקצאת קרקעות, למתן הלוואות ולסיוע משקי אחר. הקרקע הלאומית, העבודה העצמית, המשק המשפחתי המעורב, העזרה ההדדית – כל אותם ערכים שיצרו אנשי העלייה השנייה כמו ידיהם מתוך נסיונם היישובי והכרתם האידיאולוגית – לא נהפכו בקלות לעקרונות מנחים של התימנים ברביד. כמעט כל אחד מהם עורר קונפליקט עם המוסדות המיישבים, שקיום העקרונות היה מבחינתם התנאי להענקת הקרקע ואמצעי הייצור.

שרעבי מתארת בפרטי-פרטים כיצד התערבו גורמים שונים, כגון התאחדות התימנים, המרכז החקלאי ותנועת המושבים, ושימשו סוכני גישור בין המתיישבים כאגודה וכפרטים לבין נציגי המוסדות. בתהליך איטי וממושך, שלווה בכאבי הסתגלות ולעיתים בעזיבה, הותאמו העקרונות אחד לאחד לצורכיהם המיוחדים של המתיישבים. אלה, מצידם, נאלצו גם-כן לספוג ולהטמיע ערכים חדשים וזרים למבנה הטבעי של העדה, לגודל המשפחה ולמסורות הריבוד, ההנהגה וחיי היומיום בקרבם. תהליך זה הוליך לבסוף לויתורים רבים מצד המוסדות ביחס לקרקע, למשק ולשיתופיות, ומן הצד האחר – להסכמתם של בני רביד להחיל מרכיבים רבים של שיתופיות שאליהם לא היו בשלים קודם להתיישבותם.

על-מנת להבין תהליך מורכב זה של שינוי, פשרה והסתגלות, המחברת מציעה את מודל הסינקרטיזם, כפי שתואר לעיל. החברה המסורתית לא ויתרה על כל מאפייניה והרגליה, והמוסדות לא ויתרו על עקרונותיהם, אך שני הצדדים ידעו להתפשר, לנהל

משא־ומתן וליצור בסיסי הסכמה רחבים ככל האפשר למען הצלחתו המשקית והחברתית של היישוב.

הקהילה שנוצרה ברביד לא הייתה איפוא מסורתית או מודרנית, אלא קהילה "ממוזגת" של מעבר ושינוי, שהמסורתי והמודרני התערבבו בה במידות שונות בכל אחד ממרכיבי חייה. הצלחתו של התהליך הייתה הסיבה להצלחה היישובית על כל היבטיה, ורביד היה היחיד מבין מושבי התימנים שהוקמו בשנות השלושים שנותר מושב־עובדים, ולא נהפך לשכונה חקלאית ככפר־מרמורק.

מחקרה של שרעבי בנוי היטב מבחינה עניינית ונושאת, ובהיותו מבוסס על עבודת הדוקטורט שכתבה, הוא מאוזן, נשען על שפע מקורות טובים וכתוב ברהיטות תוך מעבר שוטף מעניין לעניין ובניית תזה כהלכתה. עם זה, במעבר מעבודת דוקטורט לספר היה אפשר "לוותר" פה ושם על פרטים מסוימים ועל חלקים שאין בהם תרומה חדשה להבנת הנושא. הדיון בהיווצרותו של מושב־העובדים, למשל (ע' 35-45), מיותר בהיותו שטוח כולו על מקורות משניים ועל "תקציר קורות ההתיישבות". חלקו גם אינו מדויק ואינו מעודכן, למשל, בכל הקשור לזיקה ולקשר האבולוציוני שבין מושב־הפועלים (ובעיקר עין־גנים) לבין מושב־העובדים. קשר זה חיוני להבנת העקרונות של מושב־העובדים יותר מאשר שאר החומר המופיע בעמודים אלה ואשר אין בו משום חידוש.

אולם העניין החשוב ביותר המוצע כחידוש במחקר, מלבד סיפורה של רביד, הוא עניין המודל הסינקרטי להבנת תהליכים של קליטת עלייה והתיישבות בתקופה הנחקרת בספר ובתקופות מאוחרות יותר. האומנם אי־אפשר להסביר את הצלחתה של רביד גם במשקפיים פונקציונליסטיות־סטרוקטורליסטיות? האומנם לא תפקדו בני רביד דווקא על־פי מודל ההתאמה התפקודית, שאפשרה להם לא רק לשרוד, כי אם גם להתפתח ולהתבסס? ייתכן שכן, אך שרעבי מצליחה לבסס במידה רבה את טענתה כי למעשה נוצר ברביד דגם התיישבותי ייחודי בתוך תנועת המושבים. ברביד גובש לטענתה מבנה שונה של מושב־עובדים בהשוואה לשאר המושבים שבהם נקלטו חברי ארגונים בעלי הכרה סוציאליסטית קודמת. גיבוש זה הוליך ליצירת מושב־עובדים שלא כל ערכיו מיושמים בנזקשות ובקפדנות של כפר־יהושע, למשל; אדרבא, נעשו בהם "נגיסות" מהותיות תוך התאמתם למתיישבים ולייחודם כחברה מסורתית של יוצאי תימן. שרעבי משכנעת למדי בתיאור ובאפיון של התהליך, אך ניתן להרהר ולערער על מידת תקפותו של מודל הסינקרטיזם, המיובא לכאן מן המחקר בתחומים של דתות וחברות מסורתיות, במיוחד על רקע ייחודיותו של המקרה הנבחר והעדר התייחסות ליישובים אחרים. כך או אחרת, המודל יכול לשמש אמת־מידה לבחינת תהליכי ההתיישבות של שנות החמישים, שבהן נקלטו אלפי משפחות עולים בעלות רקע של שמירת מסורת ומבני משפחה מסורתיים במאות המושבים החדשים שקמו אז.

מחקרים אחרים הראו כבר לא־אחת שכפיית עקרונות המושב הר כגיגית על אותם מושבים הייתה לימים בעוכרי המושב כצורת התיישבות השומרת על ערכיה. הדחיפה מצד מנהיגיה של תנועת המושבים, התגייסותם של מאות מבני הוותיקים לעזרת מושב־העולים והתפרושת הארצית שלהם הוליכו ל"נצחונה" של תנועה זו במאבק הסמוי מול התנועה הקיבוצית. נסיבות רבות מסבירות את המהלך ההיסטורי הזה, ביניהן: ההקשר הפוליטי הרחב והמאבק בין מפא"י ומפ"ם; המאבק רבי־השנים בין הקיבוצים למושבים על "התור להתיישבות" ולהקצאת משאבים; העמדות של נציגי תנועות אלה במסד היישובי,

הכלכלי והפוליטי; ובעיקר, הקיבעון המחשבתי בנוגע למציאת צורת התיישבות שתהלום את עליית ההמונים בשנותיה הראשונות של המדינה.

בתקופת המנדט היו הקיבוץ ומושבי־העובדים צורות ההתיישבות השליטות, ולא נוצרו צורות חדשות רבות כפי שקרה בתקופת העליות הראשונה והשנייה. אז נוסו לא פחות משבע צורות התיישבות, ובסופן "בשלו" שתי הצורות שנהיו לשליטות בימי העליות הבאות. היה ברור כל־כך, איפוא, שזו גם דרך ההמשך, שקברניטי ההתיישבות לא התאמצו לברור בין צורות ההתיישבות כאשר נערכו ליישובם של רבבות העולים החדשים בראשית המדינה. המושבה ודומותיה נפסלו מניה וביה, הקיבוץ נותר נחלתם של בני גרעין שעברו הכשרה והכנה אידיאולוגית שבסופה בחרו בו, והמושב נותר אפשרות העשייה העיקרית. כל שנותר היה לחבר בין העולים הרבים שבמחנות לבין משבצות הקרקע המיועדות, ותנועת המושבים ובני המושבים התגייסו באופן מרשים ביותר ליצירת קשר זה, לביסוס היישובים החדשים ולביסוס נצחונם של המושב על הקיבוץ. אלא שלימים התחוויר כי מדובר ב"נצחון פירוס" מובהק: עד־מהרה התברר שללא הכשרה, ללא הכנה רעיונית, ובעיקר ללא הכרה אידיאולוגית מרצון, העולים מתקשים להסתגל לעקרונות הנוקשים הכרוכים ביישום רעיון המושב, הן מסיבות גורמטיביות והן בשל העימות עם מסורות והרגלים שעיימם באו ארצה. עשרות רבות של "מקרי רביד" נוצרו איפוא בתוך זמן קצר, וכתום העשור הראשון כבר היה ברור שרובם אינם "מושבים של ממש", כי אם דגם של מושב שמותאם להרכב העלייה החדשה ולהרגליה. כעבור שנות דור כבר לא נותרו מביניהם יישובים רבים שניתן לכנותם "מושבי־עובדים".

אילו עמדו מחקרים דוגמת זה של רחל שרעבי, ובמיוחד הניסיון של רביד, לנגד עיניהם של מובילי ההתיישבות עם קום המדינה, ייתכן שהיו בוחרים במודל אחר של יישוב על־ימנת לנהל דרכו את מבצע ההתיישבות הענקי שבו עסקו. הם לא הבחינו – או שמא התעלמו מכך – שבמפגש בין קהילה מסורתית לבין מערכת חדשה של ערכים חברתיים סוציאליסטיים וממלכתיים רצוי לנקוט הליכים של הידברות, משא־ומתן, שכנוע, ויתור והסתגלות, וליצור דגם (סינקרטי?) נכון יותר של התיישבות בשביל עולים מקהילות כאלה. מחקרה של שרעבי פותח איפוא מבחינות רבות שער רחב למחקרי־פרט ולמחקרים מכלילים יותר, כולל גם על תקופות מאוחרות יותר, ובכך ייבחו המודל שאותו הציעה באופן מובהק יותר.

יוסי בן־ארצי

אוניברסיטת חיפה